

bütün müslümanları kapsamına aldığı-
nı, ayrıca namaz kılanların tekfir edile-
meyeceğinin mutedil âlimlerin hemen
hemen tamamı tarafından benimsendi-
ğini söylemek mümkündür.

BİBLİYOGRAFYA :

Cürcânî, *et-Ta'rifât*, "ehlü'l-ehvâ" md.;
a.mlf., *Şerhu'l-Mevâkıf*, II, 460; Wensinck, *el-
Mu'cem*, "slt" md.; Mustafavî, *et-Taḥkîk*, "Şa-
lât" md.; *Miftâhu künûzi's-sünne*, "şalât" md.;
Müsned, I, 60; III, 370; Buhârî, "Şalât", 28; Müs-
lim, "İmân", 134; Eş'arî, *Maḳālât* (Ritter), s. 138,
278, 518, 571, 578; Halimî, *el-Minhâc*, II, 288;
Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Uşûl'l-ḥamse*, Ka-
hire 1408/1988, s. 182; Bağdâdî, *el-Farḳ* (Kev-
serî), s. 13, 208; a.mlf., *Uşûlü'd-dîn*, s. 190,
266; *Şerhu'l-'Akîdeti't-Ṭahâviyye*, s. 361; İbn
Teymiyye, *Minhâcû's-sünne* (nşr. M. Reşâd Sâ-
lim), Riyad 1406/1986, VIII, 521; Teftâzânî, *Şer-
hu'l-Maḳâşid*, II, 199; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*
(Sa'd), I, 140; III, 53; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, Ka-
hire 1392/1972, III, 374-379; Şa'rânî, *el-Yevâ-
kıṭ ve'l-cevâhir*, Kahire 1378/1959, II, 126;
Beyâzîzâde, *İşâratü'l-merâm*, s. 51; Meclisî, *Bi-
hârü'l-envâr*, Beyrut 1403/1983, LXXIX, 227;
Reşîd Rızâ, *Tefsîrû'l-menâr*, I, 128; Muhammedî
er-Riyyeşerî, *Mizânü'l-ḥikme*, Kum 1404/1362
hş., V, 366, 402.

MUHİDDİN BAĞÇECİ

EHL-i SALİB

(bk. HAÇLILAR).

EHL-i SUFFE

(bk. SUFFE).

EHL-i SÜLÜK

(bk. SÜLÜK).

EHL-i SÜNNET

(أهل السنة)

Hız. Peygamber ile ahabın
dinin temel konularında
takip ettikleri yolu benimseyenler
anlamında bir tabir.

Sözlükte "mânevî alanda çizilen yolu
benimseyenler" anlamına gelen ehl-i
sünnet (ehlü's-sünne) tamlaması ehlü's-
sünne ve'l-cemâa (ehl-i sünnet ve'l-cemâ-
at) ifadesinin kısaltılmış şeklidir. Bura-
daki sünnetten maksat, dini tebliğ ve be-
yan etmekle görevli bulunan Hız. Peygam-
ber'in İslâm'ın temel konularını anlama
ve benimseme tarzıdır. Cemaat kavra-
mı, her devirdeki müslümanların büyük
ekseriyeti (sevâd-ı a'zam) ve müctehid
âlimler gibi farklı şekillerde yorumlan-

mışsa da vahyin ilk muhatapları olup
inanç, ibadet, hukuk ve ahlâk cephele-
riyle İslâm'ı bir bütün olarak sonraki ne-
sillere aktaran ashap cemaati anlamına
geldiği yolundaki görüş tercih edilmiştir
(Şâtibî, II, 258-265). Aslında bu anlayış di-
ğer yorumların da temelini oluşturmak-
tadır. Buna göre Ehl-i sünnet'i, "Hız. Pey-
gamber ile ashap cemaatinin dinin tem-
mel konularında takip ettikleri yolu be-
nimseyenler" diye tarif etmek mümkün-
dür. Bu tarifte yer alan "dinin temel ko-
nuları"ndan, İslâm'dan olduğu kesinlikle
bilinen ve "usûlü'd-dîn" diye de adlandırıl-
lan hususlar kastedilmektedir (aş. bk.).

Sünnet kelimesi daha çok, ilâhî tebli-
gatı yalanladıkları için geçmiş peygam-
berlerin ümmetlerine uygulanan ve âdet-i
ilâhiyye haline gelen dünyevî azap mâ-
nasında Kur'an-ı Kerim'de geçmektey-
se de (M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "sün-
net" md.) ehl-i sünnet tabiri Kur'an'da
yer almamıştır. "O gün nice ağaran yüz-
ler vardır" (Âl-i İmrân 3/106) meâlinde-
ki âyetle Ehl-i sünnet'in kastedildiği tar-
zındaki bir yorum İbn Abbas'a nisbet edi-
lirse de (İbn Teymiyye, *Minhâcû's-sünne*,
V, 134) âyetin devamı dikkate alındığı
takdirde burada genel anlamda mümin-
lerden bahsedildiği açıkça görülür.

Erken dönem hadis kaynaklarında da
ehl-i sünnet tabiri görülmemekte, buna
karşılık "sünnet" ve "cemaat" kelimele-
rine rastlanmaktadır. İlgili rivayetlerde
belirtildiğine göre Hız. Peygamber üm-
metinin yetmiş iki veya yetmiş üç fırka-
ya ayrılacağını, bunlardan biri dışındaki
bütün fırkaların cehenneme, "cemaat
fırkası"nın ise cennete gireceğini söyle-
miş (İbn Mâce, "Fiten", 17; İbn Ebû Asım,
I, 30-31, 39); Allah'ın rahmet elinin ce-
maat üzerinde olduğunu, cennetin or-
tasına girmek isteyenlerin topluluktan
ayrılmamaları gerektiğini (Tirmizî, "Fi-
ten", 7), cemaatten az da olsa ayrılan-
ların İslâm'dan çıkmış sayılacaklarını ve
Câhiliye ölümüyle öleceklerini belirtmiş-
tir (Buhârî, "Fiten", 2; Müslim, "İmâre",
53, 54). Ayrıca ihtilâf halinde büyük ço-
ğunluğa uyulmasını emretmiş (İbn Mâ-
ce, "Fiten", 8), vefatından sonra, yaşayan-
ların pek çok ayrılığa şahit olacaklarını
söylemiş, bunlara yetişecek olan o dö-
nemdeki müminlerin kendi sünnetiyle
Hulefâ-yi Râşidîn'in sünnetine sınıksı
sarılmasını öğütlemiştir (Dârimî, "Muḳad-
dime", 16). Bu nakillerden "yetmiş üç fır-
ka" rivayeti isnad açısından zayıf görül-

müştür (İbn Hazm, III, 292). Hulefâ-yi Râ-
şidîn'in sünnetiyle ilgili rivayetler ise İs-
lâm tarihinde vuku bulan bazı olayların
seyriyle bağdaşmayan unsurlar ihtiva
etmektedir. Çünkü Hız. Peygamber'in ve-
fatından sonra halifenin belirlenmesi ko-
nusunda ashabın ihtilâfa düştüğü ve her
halife seçiminde nassın bulunmayışın-
dan doğan belirsizliğin devam ettiği ilk
kaynaklarda zikredilmektedir. Eğer Re-
sûl-i Ekrem râşid halifelerle ilgili bir tav-
siyede bulunmuş olsaydı ihtilâf ve belir-
sizlik ortaya çıkmazdı. Ayrıca bu rivayet-
ler, Şîa'nın öne sürdüğü "sekaleyn" ha-
disine alternatif olarak ortaya konuldu-
ğu izlenimini de vermektedir (bk. EHL-i
BEYT). Bazı geç dönem eserlerinde Hız.
Peygamber'e nisbet edilmiş olarak ehl-i
sünnet tabirine rastlanmaktadır. Ebû
Abdullah el-Halîmî'nin kaydettiği riva-
yete göre Resûl-i Ekrem her emîrin ar-
kasında namaz kılmayı, her halifenin ida-
resinde cihad yapmayı ve ehl-i kıbleden
olup vefat eden herkesin cenaze nama-
zını kılmayı Ehl-i sünnet'in üç esası ola-
rak göstermiştir (*el-Minhâc*, III, 180). Şeh-
ristânî'nin yer verdiği rivayete göre ise
Hız. Peygamber, yetmiş üç fırkaya ayrı-
lacak olan ümmeti içinde yalnız kendisi-
nin ve ashabının yolunu takip eden Ehl-i
sünnet ve'l-cemâat'ın kurtuluşa erece-
ğini söylemiştir (*el-Milel*, I, 14). Ana ha-
dis kaynaklarında yer almayan bu riva-
yetlerin sıhhati şüphe ile karşılanmak-
tadır.

Ehl-i sünnet'e bağlı olanlara "sağlam
ve doğru inancı benimseyenler" anlamın-
da "Sünnî" adı verilir. M. Watt, sünnî te-
riminin ilk defa IV. (X.) yüzyılda kullanıl-
dığını ileri sürmüştü de (*İslâm Düşünce-
sinin Teşekkül Devri*, s. 338) tâbiinden
Saîd b. Cübeyr'e (ö. 95/713) nisbet edi-
len bir rivayetten anlaşıldığına göre ke-
lime I. yüzyılın sonuna doğru (VIII. yüzyıl-
ın başları) ortaya çıkmış olmalıdır (Fiğ-
lalı, s. 54). Ehl-i sünnet tabiri ise Dâri-
mî'de yer alan bir rivayete bakılırsa ("Mu-
ḳaddime", 23) ilk defa Hasan-ı Basrî ta-
rafından kullanılmıştır. Ehl-i sünnet men-
supları, "ehl" kelimesine "hadis, cemaat,
istikame, hak, iman, isbat" kelimeleri ek-
lenerek oluşturulan terkiplerle ve "sıfâ-
tiyye" (ilâhî sıfatları benimseyenler), "fir-
ka-i nâciye" (kurtuluşa eren zümre) ve "se-
vâd-ı a'zam" (büyük çoğunluk) tabirleriyle
de anılır; kaynaklarda ise Cebriyye,
Mücevire, Nâsibe, Nâbite, Müsebbihe,
Haşviyye gibi isimlerle ifade edilmek is-

tenir. Günümüze ulaşan kaynaklar içinde ehl-i sünnet tabirine yer veren en eski eser, Ahmed b. Hanbel'e atfedilen *er-Red 'ale'z-zenâdika ve'l-Cehmiyye*'dir (s. 96). Onu Dârimî'nin *es-Sünen*'i ("Muḥaddime", 23), Müslim'in *el-Câmi'u's-şâhih*'i ("Muḥaddime", 1), İbn Şâzân en-Nisâbü'rî'nin *el-İzâh*'i (s. 93-94) ve İbn Kuteybe'nin *el-İhtilâf fi'l-lafz*'i (s. 67-68) takip eder. Bu bilgiler, Ehl-i sünnet'in III. (IX.) yüzyılda itikadî bir mezhep olarak teşekkül ettiğini, başka bir deyişle ehl-i bid'atın zuhurundan sonra muhafazakâr çoğunluğun bu isimle anılmaya başladığını kanıtlar. Yeni araştırmalara göre Ehl-i sünnet ve'l-cemâat'ın başlangıcı ilk siyasî görüş ayrılıklarına dayanmaktadır. Zira ilk halifenin belirlenmesi sırasında yapılan tartışmalar bir tarafa bırakılırsa üçüncü halifenin şehid edilmesine kadar geçen sürede müslümanlar arasında kayda değer bir siyasî ve itikadî ihtilâf çıkmamıştır. Hz. Ali'nin hilâfeti döneminde Muâviye ve onu destekleyenlerce başlatılan siyasî mücadeleler müslümanların savaşlarda birbirlerini öldürmeleri sonucunu doğurmuş, buna bağlı olarak iman-küfür sınırı, kader, büyük günah işleyenlerin dinî durumu gibi meseleler zihinleri meşgul etmeye başlamıştır. Diğer taraftan Şîa'nın ilk üç halifeyi gayri meşrû sayması da başka tartışmaları gündeme getirmiştir. Bu hususlar dikkate alınarak Ehl-i sünnet ve'l-cemâat tabirinde yer alan "sünnet" ahashın yaygın telakkisi, "cemaat" de çoğunluğun siyasî temayülü şeklinde yorumlanmıştır. Özellikle cemaat kavramının Muâviye tarafından ortaya konulduğu ve Hz. Hasan'ın hilâfetten çekildiği 41. (661) yılı "cemaat yılı" denildiği nakledilmektedir (*Resâ'ilü'l-ʿadl ve't-tevhîd*, nâşirin mukaddimesi, I, 64). İktidarın Emevîler'in eline geçmesinden sonra sürdürülen hilâfet tartışmalarında, Şîa'ya karşı ilk dört halifenin yanı sıra Muâviye'nin hilâfetini meşrû kabul edenlere Osmâniyye adı verilmiş ve böylece Havâric dışındaki müslümanlar siyasî bakımdan büyük çoğunluğu teşkil eden Osmâniyye ile azınlık durumunda bulunan Şîa gruplarına ayrılmıştır. Nitekim Câhiz, hilâfet tartışmalarını incelediği eserinde Osmâniyye'yi çoğunluğu temsil eden siyasî grup karşılığında kullanmıştır (*el-Osmâniyye*, s. 362). Buna göre Osmâniyye başlangıçta siyasî anlamda Ehl-i sünnet'i ifade eden bir kavram olarak kabul edilmelidir.

Hicrî I. yüzyılın sonuna doğru Emevîler'in cebir inancını siyasî amaçlarla yaymaya çalışmasına karşılık Ma'bed el-Cühenî'nin kaderi inkâr etmesi, Havâric'in günah işleyen herkesi tekfire kalkışması, hayatta bulunan sahâbîleri ve tâbiîn âlimlerini bu konularda Kur'an ve Sünnet'teki hükümleri irdelemeye sevk etmiştir. Ebû Hanîfe, Hz. Ali'nin Hâricîler'e karşı takındığı tavırla büyük günah işleyenin mümin olduğuna işaret etmesini dikkate alarak onu Ehl-i sünnet'in öncüsü saymıştır (*er-Risâle*, s. 69). Abdülkâhir el-Bağdâdî de bu görüşe uyarak Hz. Ali'den Ehl-i sünnet'in ilk kelâmcısı diye söz etmiş, ardından da Ma'bed el-Cühenî'den teberrî ederek kaderi iman esasları arasında gören Abdullah b. Ömer, tâbiînden Kaderiyye'yi red hakkında küçük bir risâle yazdığı nakledilen Ömer b. Abdülazîz, *er-Red 'ale'l-Kaderiyye* adlı risâleyi kaleme alan Zeyd b. Ali, ircâ görüşünün ilk temsilcisi sayılan Hasan b. Muhammed b. Hanefiyye ve kader konusunda bir risâlesi bulunan Hasan-ı Basrî'yi Ehl-i sünnet'in ilk temsilcileri olarak zikretmiştir (*el-Fark*, s. 220). Bunlardan Ömer b. Abdülazîz hakkında Ebû Dâvûd'un naklettiği bir rivayet ("Sünnet", 7) Sünnî akîdenin oluşmasına tesir etmiştir. Ömer b. Abdülazîz müslümanları, her türlü hatadan uzak bulunan Hz. Peygamber'in sünnetine davet etmek suretiyle bid'atçı görüşlerden sakındırmış, itikadî konularda tartışmalara girişmeyen ahashın yolunu tavsiye etmiş, ayrıca her şeyin ilâhî irade çerçevesinde cereyan ettiğine inanarak kadere iman noktasında teslimiyet gösterilmesini gerekli görmüştür. Onun bu görüşleri Ehl-i sünnet akîdesinin ipuçlarını taşımaktadır. Başlangıç dönemi Ehl-i sünnet sisteminin şekillenmesinde önemli rol oynayan âlimlerin başında Hasan-ı Basrî gelir. Hasan-ı Basrî müslümanların mevcut yönetime isyan etmelerini doğru bulmamış, halkı fitneden uzak tutmaya ve cemaat suurunu geliştirmeye çalışmış, bu sebeple Emevîler'in uygulamalarını gerektiğinde ağır bir dille eleştirmesine rağmen onları Hulefâ-yi Râşidîn'den sonra meşrû idareciler olarak kabul edip Ehl-i sünnet'in konuyla ilgili ilk habercisi rolünü oynamıştır (Fığlalı, s. 58-59). Hasan-ı Basrî'den sonra meşhur dilci Asmaî'nin rivayetine dayanarak Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131/749), Yûnus b. Ubeyd, Süleyman b. Tarhân ve Abdullah b. Avn (ö. 151/768) Ehl-i sünnet'in

kurucuları arasında gösterilirse de kaynaklarda bunların konuya ilişkin görüşleri ve eserleri hakkında yeterli bilgi mevcut değildir.

Ehl-i sünnet akaidinin oluşmasına tesir eden âlimlerin en önemli şüphe yok ki Ebû Hanîfe'dir. Onun bazı kaynaklarda Mürcie gruplarından birinin kurucusu olarak gösterilmesi, o dönemde mezheplerin henüz teşekkül safhasında bulunması sebebiyle terimlerin yerleşmesi olmasından ve Sünnî akîdenin değişik zümrelerin katkılarıyla teşekkül dönemini yaşamasından kaynaklanmaktadır. Nitekim ircâ kavramının Ehl-i sünnet'in gelişmesine tesir ettiği kabul edilmektedir (Watt, s. 176). Ebû Hanîfe akaid risâlelerinde Cehm b. Safvân, Vâsıl b. Atâ, Amr b. Ubeyd gibi bid'at ehli karşısında ilâhî sıfatları, kaderi ve şefaati ispat etmiş, Kur'an'ın mâna itibarıyla mahlûk olmadığını söylemiş, kulların fiillerinin Allah tarafından yaratıldığını savunmuş, büyük günah işleyenin mümin olduğuna hükmederek âhirette göreceği muameleyi ilâhî iradeye havale etmiş ve böylece Ehl-i sünnet akîdesinin en önemli meselelerine ışık tutmuştur. Ebû Hanîfe'den sonra İmam Mâlik, Mu'tezile ile diğer bid'at fırkalarının akaid dair faaliyetlerine paralel olarak sünneti ön plana çıkarıp ta'til, teşbîh ve tecsim görüşlerini reddetmiş, İmam Şâfiî *İşbâtü'n-nübüvve* ve *er-Red 'alâ ehli'l-ehvâ'* adlı eserlerinde muhafazakâr akîdeyi savunmuştur. III. yüzyılın ikinci yarısına doğru (IX. yüzyılın ortaları) Mu'tezile'nin Abbâsîler'in desteğiyle parlak bir döneme girmesinin ardından Ehl-i sünnet'i iki zümre temsil etmeye başlamıştır. Bunlardan biri, *mihne*'ye mâruz kalmasına rağmen akîdesini Kur'an'a, sünnete ve ashaptan itibaren gelen esaslara dayandığını söyleyip ehl-i bid'atı şiddetle eleştiren Ahmed b. Hanbel'in öncülüğünü yaptığı gruptur. Selefiyye, Eseriyye, ehl-i hadîs gibi isimlerle de anılan bu gruba daha çok hadisleri derleyip nakleden âlimler dahildir. Buhârî bunlar arasında Süfyan es-Sevrî, İbn Ayyâş, Vekî, Yezîd b. Hârûn, Abdullah b. Mübârek, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, Fudayl b. İyâz, Nuaym b. Hammâd gibi kişileri zikreder (*Halķu ef'âli'l-ibâd*, s. 153). İbn Kuteybe bunlara Evzâî, Şu'be, Leys b. Sa'd, Dâvûd et-Tâî, Muhammed b. Nadr el-Hârisî'yi (*Te'vîlû muhtelifi'l-hadîs*, s. 36), Malatî ise Ali b. Âsım, Vâkidî, Ahmed b. Hâlid ed-Dimaşkî, İshak b. Râ-

hüye, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Abdurrahman b. Mehdî gibi âlimleri (*et-Tenbith ve'r-red*, s. 75) ilâve eder. Ahmed b. Hanbel, genel olarak ilâhî sıfatların ispatı ve haberî olanlarının te'vile tâbi tutulmaması, Kur'an'ın ezeli oluşu ve rü'yettullah gibi konular üzerinde durmuş, inanç esaslarının naslardan hareketle belirlenmesi gerektiğini savunmuş, böylece akaidde nakli hâkim kılmaya çalışmıştır. Ahmed b. Hanbel, akaid alanında aklın rolü ve hadisin önemi noktalarında Ebû Hanîfe'den farklı telakkilere sahip bulunuyorsa da her iki imamın iman esasları listesinde yer alan konular hemen hemen birbirinin aynıdır. Onun bu çizgisi, Buhârî ve Müslim'den itibaren Süyûtî ve Ali el-Kârî'ye kadar muhaddis âlimler tarafından benimsenip devam ettirilmiştir. Abdullah b. Muhammed el-Cu'fî'nin *er-Red 'ale'l-Cehmiyye'si*, Buhârî'nin *el-Câmi'u's-şâhih*'indeki "Tevhîd", Bed'ü'l-halk", "Kader", "İmân" ve "Fiten" bölümleriyle *Halku ef'âli'l-'ibâd* adlı eseri, İbn Kuteybe'nin *el-İhtilâf fi'l-lafz* ile *Te'vilü muhtelifi'l-hadis*'i, Ebû Dâvûd'un *Kitâbü's-Sünne'si*, Osman b. Saîd ed-Dârimî'nin *er-Red 'ale'l-Cehmiyye* ile *er-Red 'ale'l-Merisî'si*, İbn Ebû Âsım ile Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'in *Kitâbü's-Sünne*'leri, Ehl-i sünnet'in ilk temsilcileri olan ehl-i hadisin Sünnî akîdenin belirlenip yaygın hale gelmesini sağlayan çalışmalarıdır. Ehl-i hadisin temsil ettiği Sünnî anlayış bütünüyle sünnet çizgisi üzerinde olduğu ve Selef'in ittifak etmediği meselelere dalmadığı için "Ehl-i sünnet-i hâssa akîdesi" diye adlandırılmıştır (İzmirli İsmail Hakkı, s. 75).

III. (IX.) yüzyılda gerçekleştirilen tercüme faaliyetleri ve çeşitli fetihlerle genişleyen İslâm ülkesinin değişik kültürlerle karşılaşması, Selef âlimlerince benimsenen itikadî esasların akıl ilkeleriyle teyit edilme ihtiyacını doğurmuş ve nihayet "ehl-i hadîs kelâmcıları" diye anılan (Nesefî, I, 241, 281) yeni bir grup ortaya çıkmıştır. İbn Küllâb el-Basrî ile Hâris el-Muhâsibî'nin öncülüğünü yaptığı bu grup daha sonra Ehl-i sünnet kelâmcılarını oluşturacaktır. Bid'at fırkalarının yanı sıra felsefî akımların güçlenmesi, fıkıh mezheplerinin kurulması, hadislerin tedvin edilip akaidle ilgili olanlarının çeşitli bablarda toplanması, Kur'an ilimleri alanında muhtelif eserlerin vücuda getirilmesi, derûnî tecrübelerle dinî hayatı canlı tutmaya çalışan tasavvufun

ortaya çıkması gibi önemli gelişmeler, İslâm âlimlerini müteşâbih nasları ele alıp yeniden incelemeye ve iman esaslarını akıl ilkeleri desteklemeye sevkmiştir. Ehl-i sünnet kelâmcıları IV. (X.) yüzyılın başlarından itibaren müslüman çoğunluğun hâkim mezhebi haline gelmeye başlamıştır. Bu yeni hareket İbn Küllâb'dan sonra bir taraftan Ebû'l-Hasan el-Eş'arî, diğer taraftan Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ile canlılık kazanmıştır. Eş'arî eserlerinde ehl-i hadîsin, özellikle Ahmed b. Hanbel'in akîdesini benimsediğini belirtmekle birlikte (*Maqâlât*, s. 297; a.mlf., *el-İbâne*, s. 20-21) inanç esaslarını kelâmî delillerle kanıtlamaya çalışmış, talebelerinden Ebû'l-Hasan el-Bâhilî ile İbn Mucâhid'in yetiştirdiği Bâkîllânî, İbn Fûrek, Ebû İshak el-İsferâyînî, daha sonra da Abdülkâhir el-Bağdâdî, İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, Gazzâlî ve müteahhir kelâmcılar onun yöntemini geliştirerek devam ettirmişlerdir. Eş'arî'nin Suriye-Irak havzasında kurduğu kelâm mektebine nisbetle akılcılığa daha çok önem veren ve kökleri Ebû Hanîfe ile onun ilmî silsilesine dayanan diğer bir Sünnî kelâm mektebi Ebû Mansûr el-Mâtürîdî tarafından Mâverâünnehir havzasında kurulmuştur (Nesefî, I, 358). Türk bölgelerindeki bid'at fırkalarını çökerten ve Mâtürîdiyye veya Hanefiyye adıyla anılan bu Sünnî kelâm mektebi kurucusundan sonra Hakîm es-Semerikandî, Ebû'l-Yûsuf el-Pezdevî ve özellikle Ebû'l-Muîn en-Nesefî gibi âlimlerce geliştirilmiş ve Ehl-i sünnet mezhebini güçlendirmiştir. M. Watt, Mâtürîdiyye ve Eş'ariyye'nin ancak VIII. (XIV.) yüzyılda birbirlerinin farkına vardıklarını iddia ederse de (*İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, s. 391) bu doğru değildir. Zira Ebû'l-Yûsuf el-Pezdevî ve Ebû'l-Muîn en-Nesefî Eş'ariyye'nin görüşlerini nakledip eleştirmişlerdir (*Uşûl'd-dîn*, s. 26; *Tebşirâtü'l-edille*, II, 980-981). Ayrıca Abdülkâhir el-Bağdâdî gibi bir mezhep tarihçisi, Ehl-i sünnet'in ehl-i re'y ve ehl-i hadîs gruplarından oluştuğunu belirtirken (*el-Fark*, s. 21) ehl-i re'y ile, fıkhîta re'y ekolünü temsil eden Mâtürîdiyye-Hanefiyye kelâmcılarını kastetmiş olmalıdır. Onun bizzat Ebû Hanîfe'yi Ehl-i sünnet kelâmcıları arasında sayması da bunu teyit etmektedir. Bağdâdî, Eş'arî ve takipçilerini ise ehl-i hadîs içinde mütalaa etmiş olmalıdır. Zira Eş'arî ehl-i hadîsin imamı sayılan Ahmed b. Hanbel'e uyduğunu ifade etmiştir. Bundan dolayı Ebû'l-Muîn en-

Nesefî Eş'arî âlimlerine "ehl-i hadîs kelâmcıları" demektedir (*Tebşirâtü'l-edille*, II, 1000).

Sünnî kelâm akımı Eş'ariyye ve Mâtürîdiyye ekollerinin kuruluşuyla güçlenerek IV-V. (X-XI.) yüzyıllardan itibaren İslâm dünyasının birçok bölgesinde ana mezhep haline gelmiş ve âlimler zümresiyle müslüman ekseriyetini kendine bağlamıştır. Böylece İslâm'ın geçmiş tarihine sahip çıkarak ilk dört halifeyi ve onları takip eden diğer yönetimleri meşrû sayan, ashaptan itibaren her asırda çoğunluğu oluşturan müslüman âlimlere saygılı olmayı şiar edinen bir anlayış İslâm âleminde hâkim olmuştur. Sünnî kelâm ekolü büyük çoğunluğun tasvibini kazandıktan ve bir bakıma resmî mezhep halini aldıktan sonra fikrî hayatın çeşitli cepheleriyle kendini takviye etmeye başlamış, onun bu hâkimiyeti Mu'tezile, Mürchie, Müşebbihe, Felâsife gibi grupların yayırlayıp zamanla fiilen ortadan kalkması sonucunu doğurmuştur. Ehl-i sünnet'in kurumlaşmasına paralel olarak Şîa da yeniden şekillenip azınlığı temsil eden muhalif grubu teşkil etmiştir. Gazzâlî'den itibaren Eş'ariyye kelâmcılarının felsefe ve tasavvufa ilgi duymaları ve bu âlimlerin genellikle Kurtuba, Mısır, Şam, Irak gibi Ortaçağ'ın kültür merkezlerinde yaşamaları ekolün Mâtürîdiyye'ye nisbetle daha çok yayılmasını sağlamış, hatta eserleri Osmanlı coğrafyasında mevcut medreselerde okutulan bir mezhep haline gelmiştir (Şa'rânî, I, 3). Mâtürîdiyye ile Eş'ariyye'nin temsil ettiği Sünnî akîdeyi benimseyenlere, Selefiyye'nin alternatifini olarak "Ehl-i sünnet-i âmme" de denilmiştir (İzmirli İsmail Hakkı, s. 75). Günümüzde Selefiyye, Eş'ariyye ve Mâtürîdiyye'den oluşan Ehl-i sünnet, % 90'ın üstünde müslüman çoğunluğunun mezhebi durumundadır. Ehl-i sünnet mensupları Şîa'nın yoğun olduğu İran, Irak, Yemen ile İbâzîler'in azınlıkta bulunduğu Kuzey Afrika ülkelerinin bir kısım bölgeleri ve az miktarda İsmâilî'nin yaşadığı Pakistan ile Hindistan'ın bazı yöreleri dışında kalan bütün İslâm ülkelerine yayılmış durumdadır.

Ehl-i sünnet'in Selefiyye, Eş'ariyye ve Mâtürîdiyye gruplarından meydana geldiği genellikle kabul edilmekle birlikte mezhep taassubunun etkisi veya muhtemelen Ehl-i sünnet terimine verilen mânaların farklı oluşu sebebiyle değişik bazı görüşler de ileri sürülmüştür. Sele-

fiyye'den Âcurrî, İbn Hazm, İbn Teymiyye, Seksekî, M. Reşîd Rızâ, Abdullah Bâbeğin gibi eski ve yeni bazı âlimler Selefiyye'yi Ehl-i sünnet'in yegâne temsilcisi saymışlar, Eş'ariyye ile Mâtürîdiyye'yi Ehl-i sünnet'e intisap iddiasında bulunan gruplar olarak görmüşlerdir. Bunlardan İbn Hazm'a göre Eş'ariyye Ehl-i sünnet'e en uzak olan fırkadır (*el-Faşl*, II, 265-266). İbn Teymiyye, Hulefâ-yi Râşidîn'i meşrû kabul ettiklerinden dolayı bazan Mu'tezile'yi, ayrıca kendilerini Sünnîliğe nisbet eden Kerrâmiyye, Zâhiriyye, Sûfiyye ve Sâlimiyye'yi de Ehl-i sünnet grupları arasında zikretmiştir (*Minhâcû's-sünne*, III, 401; VI, 379; a.mlf., *Mecmû'atü'r-resâ'il*, I, 455). Seksekî, Bâtîniyye'ye'ce benimsenen metodu takip ettikleri için Sûfiyye'nin Ehl-i sünnet'e dahil edilemeyeceğini savunmuştur (*el-Burhân*, s. 63). Mâtürîdî âlimlerinden Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî ile Ebü'l-Muîn en-Nesefî'ye göre Ehl-i sünnet'i gerçek anlamda temsil eden yalnız Mâtürîdiyye'dir. Eş'ariyye, Küllâbiyye ve Sûfiyye ise kendilerini Ehl-i sünnet'e nisbet eden gruplardır (*Uşûlû'd-dîn*, s. 242; *Tebşirâtü'l-edille*, II, 544, 888). Eş'arîler'den Abdülkâhir el-Bağdâdî, Ehl-i sünnet'in kısaca ehl-i hadîs ve ehl-i re'yden oluştuğunu zikrettikten sonra bunları ayrıntılı olarak sekiz gruba ayırır. Buna göre Ehl-i sünnet ehl-i bid'atın görüşlerini reddeden kelâm, fıkıh, tefsir, kıraat ve Arap dili âlimleri, şeriata bağlı sûfler, müslüman mücahidler ve Sünnî akaidin hâkim olduğu coğrafyada yaşayan müslüman halk kitlesinden oluşur (*el-Farık*, s. 12, 189-191). Şehristânî ise mezhepleri tasnif ederken Eş'ariyye'yi Sıfâtiyye içinde mütalaa etmiş ve bir anlamda Sıfâtiyye'yi Ehl-i sünnet karşılığında kullanmıştır. Buna göre Sıfâtiyye içinde zikrettiği Müsebbihe ile Kerrâmiyye'yi de Ehl-i sünnet'e dahil etmiş olduğu anlaşılmaktadır (*el-Milel*, I, 93-108). Sübkî'nin tasnifinde Ehl-i sünnet kitap, sünnet ve icmâi esas olan ehl-i hadîs, naklin yanında akla başvuran ve Eş'ariyye ile Hanefiyye'den oluşan ehl-i nazar, bir de başlangıçta nakli ve akli esas alıp nihâî merhalede keşfte karar kılan ehl-i keşf gruplarından meydana gelir (*Beyâzîzâde*, s. 298). Geç dönem Eş'arî âlimlerinden Cürcânî ise Ehl-i sünnet'e Selefiyye ile Eş'ariyye'yi dahil edip Mâtürîdiyye'den hiç bahsetmemiştir (*Şerhu'l-Mevâkıf*, II, 633). Şîa'dan İbn Şâzân, hilâfete aynı açıdan baktıkları için Şîa dışındaki bütün grupları, İbnü'n-Ne-dîm ile İbnü'l-Murtazâ kullara ait fiille-

rin Allah tarafından yaratıldığını kabul ettiklerinden Mücbire, Neccâriyye, Mür-cie, Dirâriyye ve Bekriyye fırkalarını Ehl-i sünnet'e dahil etmişlerdir. Çağdaş yazarlardan Muhammed Amâre'ye göre bir fırkanın Ehl-i sünnet'e dahil oluşu izâfidir. Eğer sünnetle Hz. Peygamber'in söz ve fiilleri kastediliyorsa Şîa, Havâric ve Mu'tezile de Ehl-i sünnet'ten sayılır. Zira onlar da Hz. Peygamber'e uymaya çalışmışlardır. Sünnetle ashâbı taklit etmek ve muhafazakârlık kastediliyorsa sadece Selefiyye Ehl-i sünnet'e dahildir (*Resâ'ilü'l-ʿadl ve't-tevhîd*, nâşirin mukaddimesi, I, 62-63). Sünnî grupların tesbiti konusunda ileri sürülen bu farklı görüşler bir yana kelâm, mezhepler tarihi ve konuyla ilgili diğer eserlerde Ehl-i sünnet genellikle Selefiyye, Eş'ariyye ve Mâtürîdiyye'yi kapsayan bir tabir olarak kullanılır. En büyük azınlık olan Şîa bile terimi bu kapsamıyla mânalandırır.

Allah tarafından vazedilmiş olan dinî hükümlerin doğru anlaşılması Allah'ın muradını tesbit etmekle mümkündür. Allah kullarına iletilmesini dilediği şeyleri vahiy yoluyla peygamberine bildirmiş, vahiy açıklayıp uygulama görevini de ona vermiştir. Son peygamberin tebligat ve uygulamalarının ilk muhatapları sahâbe topluluğu olduğundan İslâm'ın temel konularında onların anlayış, uygulama ve rivayetleri Allah'ın muradına ve Peygamber'in sünnetine uygun düşen bir yol olarak kabul edilmelidir. Bu sebeple müslüman çoğunluk daima bu yolu takip etmeye çalışmıştır. Ehl-i sünnet âlimlerine göre naslardan isabetli hükümler çıkarmak ve ihtilâflı konuların çözümüne ulaşabilmek için anlamı açık olan muhkem âyetlerden hareket etmek, sahih hadislerin beyanlarını dikkate almak, nasları bütünlük içinde anlamaya çalışmak, naklî ve akfî bir zaruret bulunmadıkça nasların zâhirine bağlı kalıp akli nakle tâbi kılmak gerekir. Nas bulunmayan konularda ise aklın temel ilkelere başvurularak Kur'an'ın genel muhtevasına ve özüne uygun bir şekilde icihad etmek lâzımdır (İbn Hazm, IV, 111-112; *Şerhu'l-ʿAkdîti'l-Ṭahâviyye*, s. 339; İbn Teymiyye, *Minhâcû's-sünne*, IV, 95). Ancak nassın bulunduğu konularda ve dinin temel esaslarını belirlemede akla bağımsız yetki verilemez. Ehl-i sünnet'çe benimsenen bu temel ilkeler dışında genel prensipleri ve mezhebin itikadî görüşleri, zamanın şartlarına ve Ehl-i sünnet bünyesindeki gruplara göre az çok farklılık göstermiştir. Başlangıç dev-

rine ait kaynaklarda Hulefâ-yi Râşidîn'i meşrû kabul etmek, imanın amelden ayrılımadığına ve amelin imana dahil bulunduğu inanmak, Kur'an'ın Allah kelâmı olup yaratılmadığını benimsemek, her şeyin ilâhî kadere göre vuku bulduğuna, ilâhî sıfatların gerçekliğine ve bunların kadim olduklarına, Allah'ın âhîrette görüleceğine inanmak gibi belli telakkiler Ehl-i sünnet'i diğer mezheplerden ayıran görüşler olarak kaydedilir (İbn Kuteybe, *Te'vîlû muhtelifi'l-ḥadis*, s. 36; Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü's-sünne*, s. 29, 99, 113). Yayılmasına ve geniş bir alana dağılmasına paralel olarak Ehl-i sünnet'in itikadî görüşlerinde gelişmeler kaydedilmiştir. Nitekim Ehl-i sünnet'in genel ilkeleri ve itikadî görüşleri İbn Ebû Âsım (*Kitâbü's-Sünne*, II, 645-647), Eş'arî (*Maḳālât*, s. 291-292; a.mlf., *Uşûlû Ehlî's-sünne ve'l-cemâ'a*, s. 65-101), Malatî (*et-Tenbîh ve'r-red*, s. 14-15), İbnü'l-Cevzî (*Menâkıb*, s. 165-166), İbn Ebû Ya'lâ (*Ṭabaḳātü'l-Ḥanâbile*, I, 241-244, 329-330), Abdülkâhir el-Bağdâdî (*el-Farık*, s. 195-212), İsfarayînî (*et-Tebşir*, s. 90-97), Hakîm es-Semerkindî (*es-Sevâdü'l-a'zam*, s. 2-4), Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî (*Uşûlû'd-dîn*, s. 242-244) gibi Selefiyye, Eş'ariyye ve Mâtürîdiyye âlimleri tarafından büyük benzerliklere rağmen nicelik ve nitelik açısından farklı şekillerde nakledilmiştir. Genellikle Sünnî akaid ve kelâm kitaplarında, incelenen itikadî meselelerin konu başlıkları tarzında nakledilen bu görüşler daha çok kâinatın yaratılmışlığı, Allah'ın varlığı ve sıfatları, kulların fiilleri ve kader, nübüvvet ve âhîret konuları, tekfir problemi ve imâmet anlayışı üzerinde yoğunlaşır. Konuların seçimi ve işlenişinden anlaşılabileceği üzere Ehl-i sünnet âlimleri bu temel görüşleriyle bir taraftan nasların ruhuna uygun, çoğunluğun tasvibini almış tutarlı bir inanç şekli ortaya koymayı, diğer taraftan İslâm'ın dışındaki din mensuplarının benimsediği bâtıl inançlarla bazı müslüman grupların ileri sürdüğü bid'at telakkilerini cevaplandırmayı amaçlamışlardır.

Ehl-i sünnet'e yöneltilen çeşitli eleştiriler mevcuttur. Bunları, Mu'tezile ve Şîa gibi ehl-i bid'ata mensup âlimlerin eleştirileriyle farklı gruplara bağlı Sünnî âlimlerin birbirlerine yönelik eleştirileri olarak iki grupta toplamak mümkündür. Mu'tezile âlimleri tenkitlerini daha çok Sünnîler'in ulûhiyyet anlayışı ve irade hürriyeti telakkilerine yöneltmişlerdir. Onlara göre Ehl-i sünnet'in sübûtî sıfatları yanında fiilî sıfatları da kadim telak-

ki etmesi, Allah'ın görülebilir bir varlık olduğuna inanması ve haberî sıfatları te'vile tâbi tutmaması, yaratıcının yaratılmışlara benzemesi sonucunu doğurmuştur. Bunun da tevhid ilkesini zedelediği muhakkaktır. Ayrıca Allah'a cebir isnadı endişesiyle ilâhî fiilleri hikmet faktöründen soyutlamak ve meselâ itaat edeni cehennem, isyankârı da cennete koymasının teorik olarak mümkün olduğunu söylemek, bunun yanında kullara ait fiillerin Allah tarafından yaratıldığına inanmak, O'nun en önemli sıfatlarından olan adaletli oluşuna aykırı düşer (Kādî Abdülcebbar, s. 149; İbn Teymiyye, *Min-hâcû's-sünne*, II, 126). Bundan dolayı Mu'tezile kaynakları Ehl-i sünnet'ten daima Mücbire (Cebriyye), Mücevrire ve Müşebbihe adlarıyla bahsetmiştir. Mu'tezile âlimlerine göre çoğunluk tarafından benimsenmiş bulunması Ehl-i sünnet'in hak olduğunu ispat etmez. Nitekim Kur'an'da azınlıkta olanların peygamberlere uyduğu ve kullardan çok azının şükrettiği bildirilmiştir (Kādî Abdülcebbar, s. 188). Şîa'ya bağlı âlimler de daha sonra Mu'tezile'nin ulûhiyyet ve irade hürriyeti konusundaki görüşlerini benimsediklerinden Ehl-i sünnet'e karşı aynı eleştirileri tekrar etmişler, ayrıca Hz. Ali'ye öncelik tanımayan hilâfet taklîklerini ve ashabın tamamına saygı göstermelerini de tenkide tâbi tutmuşlardır. Şîa'nın erken dönem âlimlerinden İbn Şâzân en-Nîsâbü'rî, Ehl-i sünnet'in, akaidde ve fıkhıta birbirine aykırı görüşler benimseyen gruplardan oluştuğu için çoğunluğu mal olmuş hak bir mezhep olarak kabul edilemeyeceğini söyler. Zira ona göre bazı Sünnîler asılsız rivayetlere dayanarak teşbihe düşmüş, bazıları da amel-iman ayırımı yapmıştır. Fıkhıta bir grubun haram gördüğünü diğer grup helâl telakki etmiş, ezandaki "hayye alâ hayrî'l-amel" ile namazdaki kunûnun kaldırılması örneğinde olduğu gibi sünneti de terketmişlerdir. Sonuç olarak onların sünneti terkedip re'y ile amel ettiklerinden "ehl-i sünnet", birçok noktada ihtilâfa düştüklerinden de "ehl-i cemâat" olamayacaklarını iddia etmiştir (*el-İzâh*, s. 4-52, 110-111, 203-204, 249, 295).

Selefiyye âlimleri, rü'yetullahı normal görme şartlarına bağlı olmaksızın kabul edip haberî sıfatları zannî bilgilere dayanarak te'vile tâbi tutmaları ve ameli imandan ayırmaları sebebiyle bütün Sünnî kelâmcılarını ve ilâhî fiilleri sadece ira-

de sıfatına dayandırıp adalet ve hikmet sıfatlarını arka plana ittiklerinden Eş'ariyye kelâmcılarını eleştirmişlerdir (İbn Teymiyye, *Der'ü te'ârûzî'l-âkl ve'n-naql*, I, 250). Sünnî kelâmcılar da zayıf veya uydurma rivayetlere dayanarak ulûhiyyete dair bâtil inançlar benimsedikleri ve haberî sıfatları te'vil etmemekle teşbihe düştükleri gerekçesiyle Selefiyye'yi tenkit etmişlerdir (Fahreddin er-Râzî, s. 216).

Hicrî I. yüzyılın sonunda ortaya çıkmaya başlayan ve IV. yüzyılda teşekkülünü tamamlayan Ehl-i sünnet, Kur'an ve Sünnet'e uyulması gerektiğini kabul edip akli nakle tâbi kılmakla diğer mezheplere göre isabetli yolu tercih eden ana mezheptir. Zira dinde ana prensip vahye uymaktır. Mutlak ve mükemmel bir bilgi kaynağı olmayan aklın nakle hüküm olması veya naklin akla tâbi kınması halinde bazı düşünürlerin de söylediği gibi vahye ihtiyaç kalmaz ve ilâhî emirler bir anlam taşımaz. İnsan bilgisi için vazgeçilmez bir kaynak olmasına rağmen sınırlı, dış tesirlere açık ve geleceği keşfetmekten yoksun bulunan akıl vahyin desteğine muhtaçtır. Ehl-i sünnet akli vahye tâbi kılıp vahiy ile akıl arasında bir denge kurmak, ayrıca kitap, sünnet, icmâ, kıyas gibi bütün şer'î usullere başvurmak suretiyle doğruya ulaşma ihtimalini yükseltmiş ve hemen her konuda mutedil bir çizgide yer alıp aşırı uçlardan uzak kalmayı başarmıştır. Dünya müslümanlarının % 90'ından fazlasını oluşturan Ehl-i sünnet'in İslâm ilimlerinin kuruluş ve gelişmesine yaptığı katkılar da önemlidir. Nitekim tefsir, hadis, fıkhı, kelâm, siyer gibi temel İslâmî ilimler alanındaki kaynak eserler genellikle Sünnî âlimleri tarafından kaleme alınmıştır.

Tarihî seyri içinde Ehl-i sünnet'in dikkat çeken özelliği, başlangıç döneminde meseleleri Kur'an ve Sünnet'e başvurmak suretiyle çözmeye çalıştığı ve gelişme kapısını açık tuttuğu halde zamanla müctehid imamların ve takipçilerinin görüşlerini taklide yönelip Kur'an ve Sünnet'ten çözüm aramayı terketmesidir. Bu öyle bir noktaya varmıştır ki neredeyse doğrudan doğruya Kur'an ve Sünnet'e başvurmak câiz görülmemiştir. Müctehid âlimlerin uygulayıp tavsiye ettikleri metoda da aykırı düşen bu tutum mezhep taassubunu körüklemiş, fikrî ve içtimâî gelişmelerin doğurduğu ihtiyaçları karşılayacak yeni yorum ve

bilgilerin üretilmesine engel teşkil ederek İslâm düşüncesinin duraklamasına sebep olmuştur. Özellikle Ehl-i sünnet kelâmcılarının eski felsefî, ilmî ve siyasî anlayışlara dayanarak geliştirdikleri istidlâl yöntemi ve malzemelerinin modern düşünce hareketleri ve ilmî veriler ışığında yeniden incelenip değerlendirilmesi dinî hayat açısından büyük bir önem taşımaktadır. Hz. Peygamber'e nisbet edilen rivayetler konusunda Ehl-i sünnet âlimlerinin tavrı dikkat çekicidir. Hadislerin tedvini İslâm'ın yozlaşmasını engelleyen sevindirici bir gelişme olmasına rağmen gerek zındıklar gerekse mezhep taassubuyla çeşitli İslâmî fırka mensupları tarafından hadis uydurulduğu da bilinmektedir (Câhiz, s. 123-124). Bu husus, rivayetlerin isnad açısından olduğu kadar metin açısından da tenkidini gerekli kılmıştır. Ne var ki Ehl-i sünnet âlimleri korumacı bir yaklaşımla hadisler konusunda bu noktayı ihmal etmişler ve, "Devlet reisleri sadece Kureys'ten olur" örneğinde görüldüğü gibi hem sahih olmayan rivayetlere önem atfetmişler, hem de kendilerinin de içinde bulunduğu sosyal realiteye ters düşerek müslümanların hareket alanını daraltmışlardır. Halbuki bu hadis metin açısından tenkide tâbi tutulup Hz. Ömer'in İran asıllı Sâlim'i (Mevlâ Ebû Huzeyfe) halife adayı olarak düşündüğünü bildiren sahih rivayetle karşılaştırılsaydı uydurma olduğu anlaşılacaktı (*a.g.e.*, s. 274; Aynî, XIII, 321).

Mu'tezile ve Şîa âlimlerinin Ehl-i sünnet'e yönelttikleri eleştirilere gelince, Sünnî âlimlerinin nasları yorumlarken hataya düşmediklerini söylemek elbette mümkün değildir. Nitekim aynı konularda az da olsa ihtilâf etmeleri bunu göstermektedir. Ancak bu tür meseleler İslâm akaidinin genel çerçevesiyle ilgili olmayıp ayrıntı sayılabilecek bazı noktalara münhasırdır. Mu'tezile'nin Ehl-i sünnet'i teşbih ve cebir görüşlerini ihdas etmekle suçlaması isabetli değildir. Çünkü ilâhî sıfatları ispat eden sadece Sünnîler olmayıp Mu'tezilîler de belli bir çerçevede sıfatları kabul etmektedir. Kader ve kulların fiilleri konusundaki eleştiriler de Ehl-i sünnet'in hatalı olduğunu kanıtlayıcı bir kesinlik taşımaz. Zira bütün olayların ilâhî ilim çerçevesinde meydana geldiğini, bunun yanında kulun fiil yapma gücü ve iradesine sahip bulunduğunu her iki taraf da kabul etmektedir. Ehl-i sünnet sadece

sıfatların yetkinliğinden hareketle fiilin meydana gelişinde ilâhî iradeye de yer vermek istemektedir. Mu'tezile'nin müslümanlar içinde azınlık durumunda bulunmakla övünüp çoğunluğu temsil etmesinden ötürü Ehl-i sünnet'i eleştirme de haklı değildir. Çünkü Kur'an'dan getirdikleri deliller kâfir-mümin ayrımıyla ilgilidir. Eğer insanlar içinde azınlıkta kalmak mânevî açıdan bir avantaj ise Ehl-i sünnet kâfirlere nisbetle yine azınlıktadır. Şîa'nın, hilâfeti kastederek, re'y ile hükmettiği ve bazı rivayetleri dikkate almadığı gerekçesiyle Ehl-i sünnet'e yönelttiği tenkitler aynen kendileri için de söz konusudur. Hakkında nas bulunmayan hususları ihtiyaca göre insanların anlayışına terkedip re'ye başvurmalarını câiz görmesi İslâm'ın evrensel ve mükemmel bir din oluşunun tabii bir neticesidir.

Selefiyye, Eş'ariyye ve Mâtürîdiyye âlimlerinde yazılan akaid ve kelâm kitapları Ehl-i sünnet'in asıl literatürünü oluşturmakla birlikte özellikle Ehl-i sünnet adı kullanılarak telif edilen çeşitli eserler de vardır. Tahâvî'nin *el-ʿAkîdetü't-Tahâviyye* diye de bilinen *Beyânü ʿakâʿidi Ehli's-sünne ve'l-cemâʿa* (Mekke 1394/1974), Ebû'l-Kâsım Hibetullah b. Hasan et-Taberî'nin *Şerhu uşûli ʿi-tikâdi Ehli's-sünne ve'l-cemâʿa* (I-VI, Riyad 1402-1408), Kâdissünne Ebû Muhammed'in *Kitâbü's-Sünne ve'l-cemâʿa* (İbnü'n-Nedîm, s. 230), Beyhakî'nin *el-İ-tikâd ʿalâ Ehli's-sünne ve'l-cemâʿa* (Beyrut 1984), Ebû'l-Hasan el-Eş'arî'nin *Uşûlü Ehli's-sünne ve'l-cemâʿa* (Kahire 1987), Cüveynî'nin *Lümaʿu'l-edille fi kavâʿidi Ehli's-sünne* (Kahire 1385/1965), Adî b. Müsâfir'in *İ-tikâdü Ehli's-sünne ve'l-cemâʿa* (Musul 1975), Ebû'l-Muzaffer es-Semʿânî'nin *Minhâcû Ehli's-sünne* (Sübkî, V, 342), İbn Fakîhi Fîssa'nın *Riyâzü'l-cenne fi âşâri Ehli's-sünne*, Alâeddin İbnü't-Türkmânî'nin *ed-Dürretü's-seniyye fi'l-ʿakîdeti's-Sünniyye*, Şah Velîyyullah ed-Dihlevî'nin *el-Mukaddime-tü's-seniyye fi'l-intişâr li'l-fırkati's-Sünniyye*, Muhammed Sıddık Han'ın *Riyâzü'l-cenne fi terâcini Ehli's-sünne*, Abdülganî en-Nablusî'nin *Şarfü'l-eʿine ʿalâ ʿakâʿidi Ehli's-sünne* (İzâhu'l-meknûn, I, 459, 600; II, 67, 544), Ebû'l-Berekât en-Neseffî'nin *ʿUmdetü'l-ʿakâʿidi li-Ehli's-sünne ve'l-cemâʿa* (Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 338), Cemâled-din Muhammed b. Ebû'l-Hasan el-Bekrî'nin *Teʾbîdül-minne bi-teʾyîdi Ehli's-sünne* (*Teʾyîdül-minne ft teʾbîdi's-*

sünne, bk. *Keşfü'z-zunûn*, I, 268, 336), Abdülhâdî el-Mısırlî'nin *Ehli's-sünne ve'l-cemâʿa, meʿâlimü'l-intihâki'l-kubrâ* (Riyad 1988) ve Fâtıma Ahmed Rifʿat'ın *Mezhebü Ehli's-sünne ve'l-cemâʿa ve menziletühüm fi'l-fikri'l-İslâmî* (İskenderiye 1989) adlı eserleri bunlardan bazılarıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

et-Taʾrîfât, Kahire 1203, s. 27; Tehânevî, *Keşşâf*, Kahire 1382/1963, I, 121, 134-136, 283; M. F. Abdülbakî, *el-Muʿcem*, "sünnet", md. Dârimî, "Mukaddime", 16, 23; Buhârî, "Fiten", 2; a.mlf., *Halku efʿali'l-ibâd* ("Akâʿidü's-selef içinde, nşr. Ali Sâmî en-Neşşâr — Ammâr C. et-Tâlibî), İskenderiye 1971, s. 125, 130, 153-154; Müslim, "İmâre", 53, 54, "Mukaddime", 1, "İmân", 70, 80, "Cennet", 17, "Fezaʿil", 43, "Küsûf", 2; İbn Mâce, "Fiten", 8, 9, 17; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 6-11; Tirmizî, "Fiten", 7, "Kader", 10, "İmân", 16, 42; Hasan-ı Basrî, *Risâle* (*Resâʾilü'l-ʿadl ve't-tevhîd* içinde), Kahire 1971, I, 88-89, 92-93; Ebû Hanîfe, *er-Risâle* (nşr. M. Zâhid el-Kevserî, trc. Mustafa Öz, *İmâm-ı Aʿzam'ın Beş Eseri* içinde), İstanbul 1981, s. 69; Ahmed b. Hanbel, *er-Red ʿale'z-zenâdika ve'l-Cehmiyye* ("Akâʿidü's-selef içinde, nşr. Ali Sâmî en-Neşşâr — Ammâr C. et-Tâlibî), İskenderiye 1971, s. 96; a.mlf., *Kitâbü's-Sünne* (nşr. Muhammed Saîd b. Besyûnî), Beyrut 1405/1985, s. 29, 99, 113; Câhiz, *el-ʿOsmâniyye* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1374/1955, s. 123-124, 274, 362; İbn Şâzân en-Nisâbüri, *el-İzâh*, Tahran 1363 hş., s. 4-52, 93-114, 203-204, 249, 295; İbn Kuteybe, *Teʾvîlû muhtelifi'l-hadîs* (nşr. Abdülkâdir Ahmed Atâ), Beyrut 1408/1988, s. 36-40; a.mlf., *el-İhtilâf fi'l-lafz* ("Akâʿidü's-selef içinde, nşr. Ali Sâmî en-Neşşâr — Ammâr C. et-Tâlibî), İskenderiye 1971, s. 67-68; Dârimî, *er-Red ʿale'l-Cehmiyye*, s. 40-41; a.mlf., *er-Red ʿale'l-Merisî* ("Akâʿidü's-selef içinde, nşr. Ali Sâmî en-Neşşâr — Ammâr C. et-Tâlibî), İskenderiye 1971, s. 400; İbn Ebû Âsım, *Kitâbü's-Sünne* (nşr. M. Nâsirüddin el-Elbânî), Beyrut 1400/1980, I, 16-31, 39, 43-44; II, 436-437, 645-647; Hayyât, *el-İntişâr*, s. 43; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân* (Şâkir), XVI, 512; İbn Huzeyme, *Kitâbü't-Tevhîd* (nşr. Abdülazîz b. İbrâhîm eş-Şevhân), Riyad 1408/1988, I, 11, 53, 56; Eş'arî, *Maḳâlât* (Ritter), s. 3, 211, 291-298, 472; a.mlf., *el-İbâne* (Fevkiyye), s. 20-21; a.mlf., *Uşûlü Ehli's-sünne ve'l-cemâʿa* (nşr. Muhammed Seyyid Celyend), Kahire 1987, s. 65-101; Malatî, *et-Tenbîh ve'r-red*, s. 12, 14-15, 17, 42, 75; Hakîm es-Semerikandî, *es-Sevâdü'l-aʿzâm*, İstanbul, ts. (Matbaatü İbrâhîm), s. 2-4; Âcürri, *eş-Şerʿa* (nşr. M. Hâmid el-Fikî), Beyrut 1403/1983, s. 14, 18, 45-47; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Teceddüd), s. 229-231; Halîmî, *el-Minhâc*, III, 180-182; Kâdî Abdülecabbâr, *Fazlû'l-iʿtizâl ve tabakâtü'l-Muʿtezile* (nşr. Fuâd Seyyid), Tunus 1393/1974, s. 138-143, 149, 151, 188-189, 197; Bağdâdî, *el-Farḳ* (Kevserî), s. 12, 13, 21, 189-221; İbn Hazm, *el-Faṣl* (Umeyre), II, 7, 11, 14, 230, 233, 265-266, 271, 274, 275, 293, 309-310, 359; III, 81, 292; IV, 6, 111-112, 117, 152, 181, 232; İsfarayînî, *et-Teḫṣîr* (Kevserî), s. 90-121; Ebû'l-Yûser el-Pezdevî, *Uşûlü'd-dîn* (nşr.

H. Peter Linss), Kahire 1383/1963, s. 26, 242-247; Gazzâlî, *el-İktisâd* (nşr. İbrahim Ağâh Çubukçu — Hüseyin Atay), Ankara 1962, s. 1-2, 244-245; Neseffî, *Teḫṣîrâtü'l-edille* (Salamé), I, 164, 241, 281, 310, 324, 356, 357, 358-360; II, 544, 562-563, 577-578, 596, 644, 647, 768, 828-829, 888, 896, 980-981, 1000; İbn Ebû Yaʿlâ, *Ṭabakâtü'l-Hanâbile*, I, 241-246, 329-330; Şehristânî, *el-Milel* (Kilânî), I, 14-15, 92-108; İbnü'l-Cevzî, *Menâkıbü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, Kahire 1349/1931 — Beyrut 1977, s. 165-166, 171; Fahreddin er-Râzî, *Esâsü't-takdîs* (nşr. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ), Kahire 1406/1986, s. 216; İbnü'l-Esrî, *en-Nihâye*, II, 409, 419; Şerhu'l-ʿAkîdeti't-Tahâviyye, s. 50, 339; İbn Teymiyye, *Mecmûʿatü'r-resâʾil*, I, 455; a.mlf., *Minhâcû's-sünne* (nşr. M. Reşâd Sâlim), [Riyad] 1406/1986, II, 126; III, 401; IV, 95; V, 134; VI, 379; VIII, 407-409; a.mlf., *Derʿu teʾaruzi'l-aḳl ve'n-naḳl* (nşr. M. Reşâd Sâlim), [Riyad] ts. (Dârü'l-Künûz'l-edebiyye), I, 250; XI, 207-208; a.mlf., *ʿAkîdetü'l-Vâstîyye*, İstanbul, ts., s. 3, 20-21; Sübkî, *Ṭabakât* (Tanâhî), III, 348, 367, 374-375, 398, 405, 414, 421-422; V, 342; VIII, 71; Şâtîbî, *el-Muvâḳāt*, II, 258-265; Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâḳif*, II, 620, 633-634; İbnü'l-Murtazâ, *el-Kalâʾid ft taḫṫi'l-ʿakâʾid* (nşr. Albert N. Nader), Beyrut 1986, s. 49-50; a.mlf., *el-Münve ve'l-emel*, Beyrut 1979, s. 125; Aynî, *ʿUmdetü'l-kârt*, Kahire 1392/1972, XIII, 321; Süyûtî, *Şaunü'l-manḫik ve'l-kelem* (nşr. Ali Sâmî en-Neşşâr), Kahire 1970, s. 166-167, 179, 182-183, 323-324; Şaʿrânî, *el-Yevâḳit ve'l-cevâhir*, Kahire 1307, I, 3; *Keşfü'z-zunûn*, I, 268; Ebû'l-Bekâ, *el-Küllîyyât* (nşr. Adnan Deriş — Muhammed el-Mısırlî), Beyrut 1413/1993, s. 497; Beyâzîzâde, *İşârâtü'l-merâm*, s. 52, 298; Seffârînî, *Levâmiʿu'l-envârî'l-behiyye*, Beyrut, ts. (el-Mektebetü'l-İslâmî), I, 73, 285, 311, 312, 421; Zebidî, *İthafü's-sâde*, II, 6, 7, 11, 86; Seksekî, *el-Burhân ft maʿrifeti ʿakâʾidi ehli'l-îmân*, [baskı yeri yok] 1980 (Dârü't-Türâsî'l-Arabî), s. 62, 63, 65; Hucendî, *Hükmüllâhi'l-vahidî's-şamed*, Kahire, ts. (Matbaatü İsâ el-Bâbî el-Halebî), s. 50, 52, 53, 57, 58, 77; İzmîrî İsmail Hakkı, *Muhassalü'l-kelem ve'l-hikme*, İstanbul 1336, s. 4-5, 11, 75-76, 90, 103; Abdülkâdir Bedrân, *el-Medḫal ilâ mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, Dimaşk 1919, s. 34; Reşîd Rizâ, *Teḫṣîrâtü'l-menâr*, IV, 11; VII, 552-553; İzâhu'l-meknûn, I, 459, 600; II, 67, 266, 544; Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *Muḫtaṣarü't-Tuhfeti'l-İsnâʿaʿeriyye*, Kahire 1373, s. 66, 80-83, 86, 91, 98, 99, 105, 106, 111, 116-123, 306; "Akâʾidü's-selef" (nşr. Ali Sâmî en-Neşşâr — Ammâr C. et-Tâlibî), İskenderiye 1971, nâşirlerin mukaddimesi, s. 5-8; Ali Sâmî en-Neşşâr, *Neşʿetü'l-fikri'l-felsefi fi'l-İslâm*, Kahire 1977, I, 233, 235, 244-245, 263-264; *Resâʾilü'l-ʿadl ve't-tevhîd* (nşr. Muhammed Amâre), Kahire 1971, nâşirin mukaddimesi, I, 62-63, 64, 68-69; W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri* (trc. E. Ruhi Fiğlalî), Ankara 1981, s. 6, 98, 147, 158, 173, 176, 177, 210, 317, 321-329, 333-338, 349-357, 361-363, 391; E. Ruhi Fiğlalî, *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri*, Ankara 1990, s. 54-73; Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmi: Giriş*, İstanbul 1993, s. 109-149; Muhammed Hamidullah, "Sünnet", *İA*, XI, 242-243.

